

Liefdespijn

Marc Van Steenkiste

LIEFDESPIJN

Over scheiding,
onmogelijkheid
en geluk

*'Ze was vervuld van een onoverwinnelijk
verlangen om te vallen.
Ze leefde in een permanente duizeling.
Degene die valt zegt: Til me op!
Tomas tilde haar geduldig op.'*

*Milan Kundera – De ondraaglijke
lichtheid van het bestaan*

WIJ, OUDE GRIEKEN

*Al die helden
Op hun schepen,
Al die vrouwen
In hun grotten
Op hun eilanden
En hun paleizen,
Zij wachtten
En verwachtten
Maar vooral,
Zij leden
Door te veel
En altijd weer
Dat weggaan,
Niet in staat
Hun geluk
Te dragen
Zonder vrees
Het te verliezen.
Kon iemand hen
Maar zeggen
Dat hun geliefde
Niets meer was
Dan hun ziel
Die tot hen sprak.*

Inleiding
11

SCHEIDING
25

ONMOGELIJKHEID
161

GELUK
259

Nawoord
382

Dankwoord
390

Bibliografie
393

Eindnoten
396

INLEIDING

‘Gelukkige gezinnen lijken allemaal op elkaar, maar een ongelukkig gezin is altijd ongelukkig op zijn eigen manier.’ Dit is de bekende zin waarmee de roman *Anna Karenina* van Leo Tolstoj begint. Sommige citaten zijn omwille van hun bekendheid of omwille van de auteur verheven tot universele waarheden die niet meer in vraag gesteld kunnen worden. Het is daarom des te verleidelijker om ze toch eens aan een nauwgezet onderzoek te onderwerpen. *Anna Karenina* is het verhaal over een ongelukkige en fatale liefde met bijzonder slechte afloop voor Anna en haar minnaar, Aleksej Vronski. Minder bekend is dat Tolstoj in de lotgevallen van Lewin en Kitty, die parallel verlopen met het verhaal van het glamoureuze en passionele eerste koppel, veel meer het model zag van hoe een gelukkige liefde eruitziet. Dat neemt niet weg dat in beide koppels een behoorlijke portie pijn aanwezig is. Lewin is al lang verliefd op Kitty, maar wordt een eerste keer afgewezen wanneer hij haar zijn aanzoek doet. Dat komt voor hem bijzonder pijnlijk aan en hij trekt zich terug op zijn landgoed. Na lange tijd waagt hij een tweede kans en dit keer gaat zij wel in op zijn aanzoek, nadat zij een hele transformatie heeft doorgemaakt. Zowel voor Lewin als voor Kitty is het geluk van de partner bijzonder belangrijk en is de liefdesband belangrijker dan de koortsachtige bevrediging van hun eigen dwingende behoeften. Een dergelijke beschrijving kan in onze tijd al snel melig en oubollig klinken. De relatie tussen Anna en Vronski doet meer

stof opwaaien. Voor haar gaat het om een buitenechtelijke en passionele bezetenheid, waarmee ze probeert te ontkomen aan haar saaie huwelijk met Aleksej Karenin. Voor hem is het een stormachtig avontuur waarin hij gaandeweg het hoofd moet bieden aan de groeiende waanzin en de destructiviteit die in hun relatie de overhand neemt. De afloop is dramatisch: Anna springt onder een trein. Ook in deze relatie is zeer veel pijn, maar ze heeft een meer tragisch romantisch karakter. In onze wat zakelijke en digitale tijd die alles onder controle wil houden en waar 'friends with benefits' een veiligere keuze lijken dan negentiende-eeuwse passies, kijken we misschien wat meewarig naar deze mensen die zich zo laten gaan.

Voor wie gelooft dat de pijn die gepaard gaat met het betreden van de arena van de liefde te vermijden zou zijn via de maakbaarheidsillusie van relatie-algoritmes of de poging om alles onder controle te houden via 'informed consent', is dit boek in elk geval slecht nieuws. Er zal hier en daar wel iemand bestaan voor wie het erotische liefdesleven bijna exclusief uit gelukkige dagen bestaat, net zoals we de mogelijkheid moeten openlaten dat er eenhoorns bestaan. Om de pijn in het liefdesleven te vermijden is er waarschijnlijk maar één remedie en dat is het vermijden van het liefdesleven zelf. Maar ook dat is een pijnlijke zaak.

Wij bevinden ons in een periode die duidelijk een overgangstijd is. Dat uit zich maatschappelijk op verschillende manieren. Qua vorm leven wij nog altijd grotendeels in structuren die hun oorsprong vinden in de negentiende en twintigste eeuw, maar hun levensvatbaarheid wordt steeds problematischer.

Het vertrouwen in de democratische overheden en andere autoriteiten, tot zelfs de wetenschap toe na de crisis ten gevolge van de coronamaatregelen, is onrustwekkend laag. Het gevoel in een levensoverspannend project te zitten wordt steeds zwakker. Zowel relaties, tewerkstelling, woonsituatie als financiële zekerheid zijn voor steeds meer mensen zaken waarover ze nog maar weinig toekomstprojecties durven te koesteren. De culturele basis verbreekt steeds meer en zelfs de vraag of de vrede in ons deel van de wereld zal blijven duren, is niet meer zo retorisch. Op het vlak van seksuele relaties zijn veel mensen het spoor bijster. Alhoewel 'verbinding' een nieuw modewoord is geworden, slagen velen er niet meer in dat gevoel te ervaren. Het is bijna een paradox dat in een tijd en een continent waar bijna alles mogelijk is op het vlak van relaties, het moeilijker lijkt dan ooit om er vervulling in te vinden, zeker voor langere duur.

Met dit boek wil ik een tegengewicht geven aan een al te koele en pragmatische benadering van liefdesrelaties. Het is mijn stellige overtuiging dat een liefdesrelatie maar vervulling kan schenken wanneer je je kan openstellen voor het onverwachte en bij momenten zelfs het ogenschijnlijk ongewenste. In alle grote liefdesverhalen zijn die ingrediënten aanwezig. Een dergelijke kijk zorgt al snel voor ongemak in ons gedigitaliseerde tijdperk dat aan veiligheid en voorspelbaarheid een heel grote waarde hecht. Wie goed luistert naar allerlei relatieadviezen, zal tussen de regels het zoeken naar een antwoord op deze vraag horen: 'How to get what you want.' Het probleem is echter dat het niet zo eenvoudig is om te weten wat je wil, en wat je denkt te willen is niet altijd hetzelfde als wat goed voor

je is. Liefdesrelaties zijn de ideale plaats om dat te ontdekken, maar je mag nooit vergeten wat ik al eens half schertsend en half gemeend in mijn werk tegen de mensen zeg: ‘Liefde is een gevaarlijke sport.’

Met dit boek wil ik ook een tegengewicht geven aan een soms vijandige houding tegenover de liefdesrelatie als dusdanig, die zich onder allerlei verhulde vormen manifesteert. In het kader van dit boek heb ik tamelijk veel gelezen op sociale media over allerlei aspecten van relaties. Daar waar vijftig jaar geleden de grote meerderheid van de mensen het vinden van een partner tot een van de grote levensprojecten rekende, is dat nu niet meer het geval, tenminste als je alles mag geloven wat je leest. Ik las op heel veel plaatsen vijandige reacties op commentaren van vooral vrouwen die zeiden dat ze een relatie en het familieleven belangrijk vinden. Alsof ze daarmee de strijd voor de vrouwenrechten zouden verraden en zich zouden uitleveren aan de grote vijand. Op kanalen die datingadvies geven, krijg je soms de indruk dat het ontmoeten van een partner, laat staan er een langdurige relatie mee aangaan, ongeveer gelijkstaat aan diep in vijandelijk gebied binnendringen met weinig kans om levend terug te keren. Je vindt veel meer over toxische relaties, vergiftigd door narcisme en zelfs psychopathie, dan over gelukkige relaties. Ik heb de indruk dat wij op een paar generaties tijd een grote transformatie hebben doorgemaakt. Het misschien verstikkende en burgerlijke huwelijk van de jaren vijftig en zestig werd afgeworpen en daarna brak een tijdperk aan van ‘bevrijding’ en ‘autonomie’. Dat heeft veel goeds gebracht, zoals een veel grotere keuzevrijheid voor beide geslachten, waarbij de

mannen misschien nog wat achterophinken. Het heeft er misschien ook voor gezorgd dat velen zich daarin vastgereden hebben en bijna niet meer in staat zijn zich te verbinden of langdurige engagementen aan te gaan. De tijd is volgens mij nu aangebroken dat wij een nieuwe invulling moeten vinden voor verbinding en een gedeelde bestemming in een liefdesrelatie. Dat houdt in dat wij opnieuw moeten leren om ons afhankelijk op te stellen zonder angst te hebben dat wij onszelf zullen verliezen. Afhankelijkheid kan een zeer eerbare keuze zijn wanneer ze een hoger doel dient. Wanneer we een toekomst willen hebben als soort op deze planeet, kunnen we er trouwens toch niet onderuit onze interdependentie volledig op ons te nemen. Zo het grote, zo het kleine.

Net zoals in *Leven met trauma* maak ik gebruik van films, literatuur, mythische en religieuze verhalen om de diverse aspecten van liefdespijn in te leiden of te illustreren. De rol van deze verhalen beschouw ik echter veel groter dan als illustratie. Elke ingrijpende levensgebeurtenis kan gedurende een kortere of langere periode het verwerkingsvermogen van een individu overstijgen, zeker wanneer het aan zichzelf is overgelaten. Wanneer dat heel uitgesproken is, krijgt de gebeurtenis een traumatisch karakter. Een van de zaken die moet gebeuren om een traumatische ervaring te verwerken, is ze integreren in de persoonlijke levensgeschiedenis. Dat vereist heel wat psychische arbeid die met een zekere eenzaamheid gepaard kan gaan. Zowel die arbeid als die eenzaamheid kan wat gemakkelijker en draaglijker worden wanneer die kan gebeuren in een sfeer van verbondenheid met de grotere menselijke geschiedenis. In veel van ons lijden zijn honderden generaties ons

voorgegaan en hoewel wij als enigen ons lijden voelen, is het meestal niet zo uniek als wij denken. Crises en transformaties hebben vaak een archetypische structuur, wat betekent dat ze de basisstructuren van de menselijke conditie blootleggen die universeel zijn over de verschillende culturen en tijden heen. Overal zijn er verhalen over de erotische liefde, wijsheid en domheid, oorlog en vrede, geweld en compassie, schuld en onschuld, recht en onrecht, moed en lafheid, trouw en verraad, succes en ondergang, enzovoort. Een ingrijpende gebeurtenis moet op een of andere manier een betekenisvolle plaats kunnen krijgen om verder te kunnen. Ook daar spelen grote verhalen een belangrijke rol: zij reiken een betekenis-kader aan. Ik denk dat het een bijzonder nefaste ontwikkeling is in onze westerse cultuur dat de verhalende traditie verdwijnt. In het hedendaagse onderwijs dat vooral op vaardigheden mikt is daar steeds minder plaats voor. Het is bijna ontstellend om te zien hoe jongere mensen totaal onbekend zijn met de grotere religieuze en literaire verhalen uit onze eigen, andere of oudere culturen. Ik ga zo ver om te beweren dat het verlies daarvan het vermogen tot denken over het eigen leven, over anderen en over het samenleven ernstig aantast. Ik wil in dit boek een breder kader schetsen waarin we onze eventuele eigen liefdespijn kunnen plaatsen. Het is daarom dat ik bewust niet vertrek van allerlei concrete strategieën, technieken of adviezen teneinde om te gaan met alles wat zich voordoet op het onrustige terrein van de erotische liefde.

Mij beperkend tot het thema van dit boek richt ik mij op enkele verhalen die ons iets leren over wat er in de liefdesrelatie tussen partners kan spelen en dan in het bijzonder

op de pijnlijke aspecten daarvan. Geen liefde is zonder pijn en het is voor elk individu een opdracht om zich daartoe te verhouden. De meest in het oog springende pijn is natuurlijk die van de liefdesbreuk, waar grote delen van dit boek over gaan. Er zijn echter ook talrijke bronnen van pijn binnen een voortdurende relatie. Dat is altijd een dynamisch gegeven en maakt fases door met elk hun eigen vreugdes, opdrachten en moeilijkheden.

Ik heb dit boek geschreven omdat ik zoals veel mensen pijnlijke liefdesbreuken heb doorgemaakt en heb kunnen ervaren hoe ingrijpend zoiets is. In mijn werk als psychiater en therapeut kan ik dagelijks vaststellen hoe verwoestend een relatiebreuk kan zijn, maar ook hoe ze ons kan dwingen tot een moeizame maar op langere termijn soms verrijkende transformatie. Dat laatste is echter geen garantie zoals dat in allerlei populaire literatuur graag wordt voorgespiegeld. Zeker aan mensen die al een bezwaard verleden hebben, kan een relatiebreuk een bijna fatale klap toebrengen. In het eerste hoofdstuk van dit boek ga ik vooral in op dat aspect van wat ik versta onder liefdespijn: de rauwe ervaring van een liefdesbreuk, waarbij ik vooral de nadruk leg op de kant van degene die daar niet om gevraagd heeft. Het is mijn klinische indruk dat mensen de enorme impact van een liefdesbreuk vaak onderschatten. Er is natuurlijk een groot verschil tussen een breuk na een relatie die een paar maanden geduurd heeft en een echtscheiding waar kinderen in betrokken zijn met een levenslange impact op sociaal, financieel en professioneel vlak die steeds weer wordt meegenomen in toekomstige relaties. De pijn en de ontredde-ning die men na een breuk ervaart, staat

evenwel niet in directe verhouding tot de duur of de vorm van de relatie die voorafging. Vaak is een relatiebreuk niet zozeer een feit op een bepaald moment in de tijd, maar zet ze een koerswijziging in het leven in.

In het tweede deel ga ik in op de complexe dynamiek die bestaat in zogenaamde ‘onmogelijke relaties’. Onmogelijke relaties hebben een groot romantisch gehalte en hebben veel grote mythen en andere kunstwerken geïnspireerd. Verhalen over onmogelijke relaties en pijnlijke liefdesbreuken hebben mensen altijd geïntrigeerd en gefascineerd. Stormachtige en onmogelijke liefdes zijn echter niet het exclusieve terrein van literatuur en film, maar komen in vele levens als een meteorsteen door het dak binnengevallen. Het ontrafelen van dergelijke relaties en waarom mensen zover gaan en soms zoveel op het spel zetten omdat ze totaal in de ban zijn geraakt van een bepaalde ander die in de ogen van buitenstaanders alleen maar tot grote ellende kan leiden, kan ons iets leren over wat de mens beweegt en aantrekt op het vlak van de erotische liefde. Dat er in dergelijke relaties veel geleden wordt is duidelijk en daarom is het bij uitstek een dankbaar onderwerp in een boek dat gaat over liefdespijn.

Zowel in onze eigen psychotherapeutische traditie als in de boeddhistische meditatie, waarop de praktijk van mindfulness is gebaseerd, is een van de wegen om onszelf te ontdekken en beter te begrijpen juist datgene in de ogen te kijken waar we angst voor hebben. Geïnspireerd door dat principe heb ik geprobeerd om vanuit de liefdespijn te begrijpen waar een gelukkige liefde over gaat. Daar gaat het derde deel van dit boek over. Een ongelukkige liefde mag dan misschien wel

een dankbaar onderwerp zijn voor prachtige toneelstukken, magistrale romans en meeslepende films, ze blijft ongelukkig. Een ongelukkige liefde kan valselijk het gevoel geven van ‘intens te leven’, maar op een bepaald moment kan je er toch niet onderuit dat je vastzit in een steeds hopelozender patroon van herhaling en uitzichtloosheid.

Er is in onze samenleving enorm veel te doen rond het welzijn van de burgers. De welvaartstaat heeft gezorgd voor sociale tarieven, sociale huisvesting, ettelijke organisaties die je komen helpen bij het poetsen, baden en naar het toilet gaan wanneer je ziek bent. We zijn sterk gefocust op schone lucht, gezonde voeding, een veilige werkomgeving en het terugdringen van verkeersongevallen. Heel weinig hoor je over het belang van een gelukkig relationeel leven in het bredere maatschappelijke discours. Voor veel mensen is dat misschien wel meer dan we willen toegeven een heel belangrijk element om het gevoel te hebben vervuld te zijn in ons leven. Het is zelfs een beetje onbetamelijk geworden dat te zeggen. In haar gedicht *Gelukkige Liefde* schrijft Wislawa Szymborska de volgende verzen:

*Kijk eens naar het gelukkige stel:
als ze zich nu een beetje inhielden,
ter wille van hun vrienden wat
neerslachtigheid veinsden!
Hoor eens hoe ze lachen – aanstootgevend.
Wat voor taal ze bezigen – alleen schijnbaar begrijpelijk.
En dan al die vormelijkheden, poespas,
die subtiele verplichtingen jegens elkander –
het lijkt wel een complot achter de mensheid om!*

Hermann Hesse schreef in 1925 een korte tekst over Casanova. Deze frivole verleider leent zich niet echt als inspiratiebron voor wat een diepgaande liefdesrelatie zou kunnen zijn. We zien hem gemakkelijk als een opportunistische genotsvogel en associëren zijn naam eerder met oppervlakkige lichtvoetigheid, een niet al te strenge gewetensfunctie en een wuft hedonisme in de nabijheid van vrouwen die niet kunnen weerstaan aan zijn virtuoze en listige verleidingskunsten die sommigen hem heimelijk benijden. Doorheen al zijn wisselende liefdesavonturen blijft hij een speelse glimlach op het gelaat behouden. Hesse zegt over hem: 'Nooit wordt hij door afschuw van de liefde gegrepen, nooit duizelt het hem voor haar metafysische afgronden.' Casanova lijkt de liefdespijn niet te kennen. Hermann Hesse huldigt hem desalniettemin in zijn tekst als een symbool voor iets dat verloren is gegaan. Omdat ik geloof dat in de romantische liefde altijd een zeker anarchistisch element zit tegenover een buitenwereld die ons altijd in een keurslijf wil dwingen, citeer ik hier de laatste alinea's van Hermann Hesse die meer dan ooit actueel zijn en die mee uitleggen waarom ik dit boek schreef. Je zal het taalgebruik en het begrippenkader enigszins moeten vertalen naar onze hedendaagse tijd, maar veel moeite kost dat niet.

*Tegenwoordig echter schijnt ook nog iets anders
verloren te zijn gegaan en tot het verleden te behoren,
wat Casanova bezat en wat ook nog onze vaders
bezaten en wat nog onze eigen jeugd bezat en haar veel
betovering verschaft: de eerbied voor de liefde. Ook al
is het alleen maar de Casanova-liefde, deze galante,
vlinderachtige, enigszins speelse en jongensachtige,*

eeuwige verliefdheid – ook die schijnt tegenwoordig uit de mode te zijn, evenals de sentimentele liefde van Rousseau en Werther, evenals de diep gloeiende liefde van de helden van Stendhal. Tegenwoordig schijnt noch de tragische, noch de virtuoze minnaar meer te bestaan, alleen nog maar de nietszeggende huwelijkszwendelaar of de psychopaat. Dat een weldenkende, begaafde, vitale man al zijn talenten en krachten richt op het verdienen van geld of op zijn dienst in een politieke partij schijnt tegenwoordig voor eenieder niet alleen mogelijk, maar ook juist en normaal te zijn; dat hij deze gaven en krachten aan vrouwen en liefde zou kunnen besteden, haalt tegenwoordig niemand in zijn hoofd. Van het burgerlijkste doorsnee-Amerika tot het roodste sovjetsocialisme – in geen echt ‘moderne’ wereldbeschouwing speelt de liefde een andere dan de onbeduidende rol van een bijkomstige lustfactor in het leven, waarvoor enige hygiënische recepten voldoende zijn om die te regelen.

Maar mogelijk zal ook de moderniteit van vandaag het noodlot van alle moderniteiten ondergaan en slechts een vluchtig ogenblik in de wereldgeschiedenis duren. Terwijl het probleem van de liefde, voor zover ik de geschiedenis ken, na tijden van verwaarlozing steeds weer hoogst actueel kan worden.

Prof. Paul Moyaert is emeritus hoogleraar in de wijsbegeerte aan de KU Leuven en een groot kenner van de psychoanalyse. Hij is voor mij een zeer inspirerend man geweest. In een lezing

gooide hij ooit op zijn onnavolgbare manier, die mij vaak deed denken aan een oudtestamentische profeet die ver in de toekomst kon kijken, de volgende vraag in de zaal: 'Waarvoor wil ik lijden, waarvoor wil ik bloeden?', gevolgd door een gepaste stilte waarin iedereen die vraag tot zich kon nemen.

Misschien is 'Voor de liefde' niet het slechtste antwoord dat je kan geven...

SCHEIDING

ETUDE

*Er is een tussengebied
Waar je aankomt
Na een grote pijn,
Waar een stilte hangt
Waar je niets mee kan*

*Je viel uit een verhaal
Niemand noemt je naam
Er zijn geen stemmen
Louter roerloze voorwerpen
In een wereld zonder jou*

*Dit is de stilte
Die je tijd moet geven
Want zij is niets meer
Dan haar vinger op je mond
Die je vraagt te zwijgen*

*Er is een tussengebied
Waar een stilte hangt
Als tussen muzieknoden
Waar haar verlangen gloeit
Voor jou te spelen.*

Op een wat vreemde manier wordt aan liefdesverdriet na een gebroken relatie niet het gewicht toegekend dat mensen, wanneer ze ermee te maken krijgen, maar al te pijnlijk ervaren. Wanneer je wat nauwkeuriger naar de levensloop van iemand kijkt of als iemand openhartig spreekt over wat hem of haar ten diepste heeft bepaald, ontkom je niet aan de indruk dat liefdesbreuken en -verliezen bijzonder diep ingrijpen in het leven. Het blijft daarom des te opvallender dat mensen vaak kort en zakelijk spreken over scheidingen en met een ondertoon alsof dat nu eenmaal bij het leven hoort en dat je daar niet te lang bij moet stilstaan. Het is meestal iets minder moeilijk om over de bittere en negatieve aspecten van een scheiding te praten. Verhalen over bedrog, woede, verontwaardiging en onrechtvaardigheid delen mensen gemakkelijker. Alsof op geen enkele manier de indruk mag ontstaan dat er nog liefde is of zelfs ooit geweest is, alsof dat beschamend zou kunnen zijn. Sommige mensen kunnen zelfs niet stoppen om bij de minste aanleiding hun eindeloze aanklachten uit te schreeuwen en te herhalen, als waren ze op zoek, zoals Diogenes met zijn lantaarn, naar die ene oprechte mens die hen gelijk zal geven en begrijpt van welke ellende zij op een laaghartige en onwaardige manier het slachtoffer zijn geworden. Toch is het zeker dat die wanhopige zoektocht naar erkenning nooit de innerlijke rust zal brengen waar hun ziel naar hunkert. Het is voor hen waarschijnlijk gemakkelijker om te klagen en in bitterheid te leven dan om af te dalen in de complete ontredering van het liefdesverlies en de donkere nacht van de ziel die daarop kan volgen. Andere mensen lijken na een breuk weg te zinken in een stilte en onzichtbaarheid die getekend zijn door schaamte en gevoelens van falen en onwaardigheid.

Zij bevinden zich soms langdurig in een soort schimmenrijk waarin zij niet meer echt leven. Die afdaling is echter meer dan waarschijnlijk niet te vermijden en zelfs een voorwaarde om opnieuw in contact te kunnen komen met de liefde zelf.

De reden waarom vele mensen dat proces niet ten volle kunnen doormaken is omdat het verlies van een diep gekoesterde liefde tot een van de meest tekenende ervaringen in het leven behoort en het veel kracht en mentale arbeid vraagt om daar doorheen te komen. Niemand zal betwisten dat een ernstige vorm van kanker krijgen en het overlijden van een kind verschrikkelijke ervaringen zijn, maar ingrijpende relatiebreuken, die blijkbaar steeds meer tot de te verwachten levensgebeurtenissen behoren, kunnen een slag toebrengen waarvan sommigen nooit meer volledig herstellen, terwijl het geduld en het begrip daarvoor in de omgeving een stuk minder groot zijn. Al snel leggen clichés zoals ‘ander en beter’, ‘je verdient meer’ of ‘hij was je niet waard’ de achterblijver het zwijgen op. Het verraderlijke ligt er misschien in dat men na een zekere tijd wel weer de draad opneemt, maar dat er in de ziel een zekere desillusie is beginnen woekeren die leidt tot een kleiner leven waarin de volheid van het bestaan niet meer wordt ervaren, wat men dan gemakshalve gaat rationaliseren als een vorm van ‘wijsheid’. Echter, werkelijke wijsheid, die inderdaad vaak het resultaat is van ingrijpend verlies, vergroot de ruimte waarin je leeft, terwijl die juist kleiner wordt wanneer je je neerlegt bij een vals gevoel van aanvaarding of zelfs stille wanhoop. Dat laat een zekere verdorring neerdalen over het bestaan.

Al te vaak wordt iemand die wat te lang in een diep liefdesverdriet zit geadviseerd om het verleden en de ex-partner ‘los te laten’. In het Engels klinkt dat nog wat heroïscher: ‘Move on with your life...’ Daarbij valt op dat men gelooft dat de opeenvolgende relaties in het leven alleen maar in stijgende lijn gaan. Zelfs in vele zelfhulpboeken staat dat impliciet. Elke afgelopen relatie is alleen maar een soort stapsteen die je de kans geeft ‘je les te leren’ en zo verder door te groeien tot je iemand ontmoet die jou ‘waard’ is. Naast het feit dat die gedachtegang een zekere utilitaristische, consumerende en zelfs narcistische mentaliteit verraadt, doet ze afbreuk aan de ingrijpende betekenis die een relatiebreuk kan hebben. Zou het kunnen dat de pijn en de impact van zo’n breuk dermate groot en bepalend zijn, dat de wat meewarige houding die men er vaak tegenover aanneemt, alleen maar aangeeft hoe moeilijk die gevoelens te hanteren zijn en welke enorme arbeid het vraagt om er werkelijk overheen te komen? Daarbij stelt zich onmiddellijk de vraag wat dat dan wel betekent, ‘over een ingrijpende relatiebreuk komen’.

*Scènes uit een huwelijk*¹

In 1974 kwam de film *Scènes uit een huwelijk* van Ingmar Bergman uit. Deze film is binnenkort dus vijftig jaar oud. Hoewel ik toen nog een tiener was, herinner ik me dat hij een enorme indruk op mij maakte. Ingmar Bergman verstaat de kunst om zoveel lagen in zijn films te leggen dat je bij elke nieuwe visie iets anders hoort of ziet. Toen ik de film met een tussenperiode van bijna een halve eeuw opnieuw ging bekijken in het kader van dit boek, vreesde ik met een enorm gedateerd werk geconfronteerd te worden. Inderdaad, de film heeft het decor en de opbouw van een toneelvoorstelling en de filmtaal is verouderd als je er met een hedendaagse blik naar kijkt, maar dat kan zeker niet gezegd worden over de psychologische diepgang ervan. Bergmans film getuigt van een groot inzicht in de aard van de menselijke ziel en de warrige wegen die de liefde, vervuld van paradoxen, bewandelt.

Scènes uit een huwelijk vertelt het verhaal van Johan en Marianne. In het begin zijn ze een burgerlijk koppel dat een perfect leven lijkt te leiden, maar gaandeweg ontstaat er een huwelijkscrisis die uitmondt in een scheiding. Het mooiste, meest intense deel van de film gaat echter over hoe hun relatie evolueert na hun scheiding, wanneer ze met hun respectievelijke nieuwe partners getrouwd zijn. De film is gemaakt in een periode waarin enerzijds de oude burgerlijke structuren nog tamelijk stevig in de psyche van de individuele mens verankerd zaten, maar waarin diezelfde mens tegelijkertijd de ketenen van de al te beklemmende maatschappij wilde afgooien. Die tijd werd sterk

getekend door begrippen als ‘bevrijding’ en ‘emancipatie’ en die maatschappelijke tendensen schemeren door in de dialogen. Toch laat Bergman je subtiel voelen hoe er doorheen dat individuele en maatschappelijke proces een onderliggende angst begint te woekeren vanuit de terechte bekommernis dat we met al die ‘bevrijding’ misschien ook wel eens de liefde zelf zouden kunnen verliezen. We zijn nu vijftig jaar verder en kunnen zien tot wat dat alles op relationeel vlak heeft geleid.

Het eigenlijke onderwerp van dit hoofdstuk is ‘het tussengebied’: wanneer je daar aankomt, is er al een zekere maar niet al te lange tijd verstreken na een liefdesbreuk. Wat daar onmiddellijk aan voorafgaat is de heel rauwe en soms aan het traumatische grenzende confrontatie met de soms compleet onverwachte maar onomkeerbare breuk, de vaak lichamelijk ervaren scheur in het weefsel van de liefdesrelatie die met veel gekraak op de klippen loopt. Dat moment wordt in de film op een serene maar onverbiddelijk harde manier in beeld gebracht.

Elk deel van de film heeft een titel. Deel drie heet *Paula* en begint wanneer Johan thuiskomt van een meerdaagse afwezigheid voor zijn werk. Marianne ontvangt hem hartelijk en maakt een maaltijd voor hem klaar. Zij praten wat bij overdagelijkse zaken en ineens merkt zij iets vreemds aan zijn reacties op. Ze vraagt hem wat er is. Uit het niets zegt Johan dat hij verliefd geworden is op een andere vrouw. Hij geeft haar gedurende enkele minuten wat uitleg over wie die vrouw is, hoe hij haar heeft ontmoet en zegt dat hij niet weet hoe het verder zal lopen. Marianne kijkt hem zwijgend aan en je ziet haar de informatie moeizaam opnemen. Je hebt de indruk dat

ze maar al te goed begrijpt wat ze te horen krijgt, en tegelijk zie je in haar gelaat een perplexiteit verschijnen. Haar eerste ontredderde reactie is er een van zelfverwijf: hoe kan het dat zij niets heeft gezien of opgemerkt? Ze had zelfs de indruk dat de relatie de laatste tijd beter ging. Haar volgende angstige vragen gaan over zijn plannen. Wil hij scheiden? Wil hij trouwen met Paula? Johan antwoordt nogal gepikeerd dat hij morgen weer vertrekt om met zijn minnares naar Parijs te gaan. Het is voor hem duidelijk ook geen gemakkelijk gesprek, maar hij lijkt op het eerste gezicht niet erg in te zitten met de gevoelens van zijn vrouw. Hij is vooral met zichzelf bezig en er hangt zelfs een zweem van slachtofferschap over zijn spreken. Marianne kan het gesprek niet verder aan en gaat naar bed, maar eenmaal samen in de slaapkamer gaat het verder. Wanneer hij zich uitkleedt ziet zij de schrammen op zijn borstkas die ondubbelzinnig verwijzen naar de seksuele relatie met Paula. Ze lijkt voor even in staat haar gevoelens opzij te zetten en stelt voor hem te helpen bij de praktische voorbereidingen voor de reis van morgen. Ze probeert wanhopig 'gewoon' te doen terwijl zonet haar wereld is vergaan en geeft hem zelfs kledingadvies om er wat jonger uit te zien. Het lijkt wel alsof ze haar totale machteloosheid probeert te verhullen door nog een zekere mate van initiatief en zelfs coöperatie te laten zien.

Wanneer Johan zegt dat hij voor zes tot acht maanden vertrekt, zien we Marianne breken. Dan komt er een zekere wreedheid in hem naar boven. Hij zegt dat hij al vier jaar van haar weg wil en uit de reactie van Marianne valt af te leiden dat ze daar geen enkel vermoeden van had. Hij geeft zelfs toe dat hij al jaren zonder haar medeweten geld opzijzet. Dan hangt hij

op een kille en egocentrische manier de verongelijkte man uit die zich al jaren het slachtoffer voelt van zijn vrouw, maar die blijkbaar nooit de moed heeft gehad om daar iets over te zeggen. Hij lijkt totaal niet in te zien dat hij compleet in de fout is gegaan door nooit echt met haar te praten, waardoor geen enkele liefde zich kan verdiepen. Hij zegt dat hij niets wil meenemen behalve zijn boeken en dat hij zijn gezin zal onderhouden. Het lijkt wel alsof hij zijn schuld wil afkopen en tegelijkertijd zijn vrouw met een schuldgevoel wil opzadelen, alsof geld haar voornaamste bekommernis zou zijn. Hij legt uit dat hij zich stoort aan bepaalde karaktertrekken van haar en sleurt die erbij om zijn vertrek te motiveren.

Marianne aanhoort dat alles en zegt dan dat ze het zo erg vindt voor hem, waarmee ze compleet voorbijgaat aan wat er op dat moment in haarzelf omgaat. Ze schiet in een zielige en smekende houding en vraagt hem om zijn beslissing te herzien. Ze stelt zelfs voor om met Paula te gaan praten. In al haar wanhoop verliest ze een stuk van haar waardigheid. Dan geselt Johan haar opnieuw door te zeggen dat ze alleen maar bang is voor wat de andere mensen over haar zullen denken. Ook daar lijkt hij weer een schuld naar haar te schuiven. Toch lijkt het alsof Johan zich ook maar een houding probeert te geven in deze ook voor hem zeer moeilijke situatie. Het verschil is natuurlijk dat hij het initiatief heeft genomen voor de scheiding en dat Marianne niets anders kan dan alles passief te ondergaan. Dan vraagt ze hem allerlei bijzonderheden over Paula, haar liefdesrivale. Ze wil zelfs een foto zien. Johan toont haar die en geeft intieme details van zijn relatie met Paula. Marianne willen weten of ze 'goed is in bed' en Johan

antwoordt daar bevestigend op. Vervolgens beklagt hij zich over de routineuze en bloedeloze seks tijdens hun huwelijk. Johan geeft toe dat zijn eigen 'naïviteit', het gebrek aan ervaring met andere vrouwen, op hem weegt en dat hij op zoek is naar een meer opwindend leven. De grens tussen openheid en eerlijkheid en anderzijds wreedheid wordt hier bijzonder dun. Dan probeert Marianne hem zover te krijgen met haar te vrijen 'als vrienden', alsof ze vanuit het besef dat dit de laatste keer zal zijn, nog één keer de illusie van intimiteit wil ervaren.

In de volgende scène zien we hen de ochtend na dit gesprek. Marianne zit er verslagen bij en probeert zich sterk te houden door in een neutrale en eerder geforceerd zakelijke sfeer met welwillendheid te spreken over praktische regelingen, nu Johan beslist heeft te vertrekken. Johan zit dan weer verveeld met het feit dat hij zijn ouders moet inlichten over de nakende scheiding. Dat is dan de man die zijn vrouw de vorige avond nog verweet dat ze alleen maar inzat met de vraag wat de andere mensen wel zouden denken. Hij laat het inlichten van de kinderen aan haar over, waarmee hij ook zijn verantwoordelijkheid op dat vlak ontloopt. Wanneer hij dan zijn valies neemt om te vertrekken, zegt hij haar 'goed voor zichzelf te zorgen'. Enig ongewild cynisme is onvermijdelijk aanwezig in dat advies. Marianne blijft achter met een onwezenlijk gevoel. Johan vertrekt met alleen zijn koffer, op weg naar Paula, op weg naar zijn nieuwe leven. In haar wanhoop belt Marianne hun beste vrienden op om te zeggen dat Johan vertrokken is met een andere vrouw. Het blijkt dat die vrienden al lang op de hoogte waren van zijn buitenechtelijke relatie. Geschokt door wat voor haar als verraad aanvoelt, gooit ze de hoorn op

de haak. Marianne stort met een harde smak tegen de vloer, aangekomen op dat punt waar iedereen terecht komt die dit meemaakt. Het is een gevoel van totale verlatenheid, totale eenzaamheid, van verraad vanwege alles wat je liefhad, het verlies van elk houvast waarbij alles waarin je geloofde op enkele seconden tot een illusie wordt gedegradeerd, alsof je op de bodem van een of andere donkere, kille en ongeborgen onderwereld bent beland. Je valt uit de vanzelfsprekendheid van de alledaagse wereld en uit je eigen leven, dat tot voor kort nog zo stevig overeind leek te staan.

BORGERHOFF
& LAMBERIGTS

Gent, België

info@borgerhoff-lamberigts.be

www.borgerhoff-lamberigts.be

ISBN 9789464788051

NUR 767

Thema VFVS

D2024/11.089/11

© 2024, Borgerhoff & Lamberigts nv

Auteur: Marc Van Steenkiste

Coördinatie: Sam De Graeve, Nils De Malsche & Joni Verhulst

Eindredactie: Remco Houtman-Janssen

Vormgeving: Robin J. August

Coverbeeld: Edward Hopper, Morning Sun (1952), via Wikimedia
Commons (Public Domain Licensing)

Auteursportret: Pascal Baetens

Gedrukt in Europa

Eerste druk: januari 2024

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, elektronische drager of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft geprobeerd bij de samenstelling van deze uitgave alle rechthebbenden op copyright te contacteren. Mocht er een opname zonder voorkennis van rechthebbenden zijn gebeurd, dan verzoeken wij dezen alsnog contact op te nemen.